

Kovács György

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI GONDOLKODÁS KEZDETEI ÉS A KONZERVATÍV GAZDASÁGFELFOGÁS I. RÉSZ – A KAMERALIZMUS ÉS A KORAI MAGYAR KÖZGAZDASÁGI GONDOLKODÁS¹

The Beginnings of the Hungarian Economic Thinking and the Conservative Economic Approach I. – Cameralism and the Early Hungarian Economic Thinking

Dr. Kovács György szakcsoportvezető, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Pénzügytani Szakcsoport, nkgy@eco.u-szeged.hu

A tanulmány közgazdasági elmélettörténeti szempontból vizsgálja meg, hogy a 18. század vége és a 19. század közepe közötti időszakban a főáramú nyugat-európai közgazdasági iskolákkal szemben a közép-európai térségben milyen alternatív közgazdasági megközelítések fogalmazódtak meg, és ezek hogyan tükröződtek a korabeli magyar közgazdasági gondolkodásban. A 18. századi Nyugat-Európa közgazdasági gondolkodásában a felvilágosodás szellemi alapjain bontakozott ki a fiziokratizmus és a klasszikus közgazdasági iskola, egyrészt intézményesítve az akadémiai közgazdaságtudományt, másrészt felváltva a korábbi merkantilista gazdaságpolitikai megközelítéseket. Mindezzel párhuzamosan a közép-európai térségben, a német nyelvterületen már a 17. század végétől megjelenik a kameralista gazdaságpolitika, amely a 18. század első felétől az egyetemi szférában is intézményesül s egészen a 19. század közepéig uralja a régió közgazdasági felfogását. Tanulmányunk első része a 18. század végétől a reformkorig vizsgálja a hazai közgazdasági gondolkodást, bemutatva a külföldi hatások érvényesülését, a kameralista diskurzus megjelenését, illetve rámutatva arra, hogy a sajátos magyar társadalmi rendszer és gazdasági kihívások miként vezettek sajátos konzervatív közgazdasági gondolatok megjelenéséhez.

¹ A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Államtudományi Kutatóműhely keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

KULCSSZAVAK:

gazdaságtudomány, gazdaságpolitika, iparfejlesztés, kamaralizmus, rendi társadalom

The study investigates the alternative, non-mainstream economic thoughts developed between the end of the 17th century and mid-19th century in Central Europe, and the way they were reflected in the contemporary Hungarian economic thinking. In the 18th century, Physiocratic and classical economics in the economic thinking of Western Europe had been evolved on the intellectual basis of the Enlightenment, institutionalising economics as an academic discipline on the one hand, and substituting the mercantilist approaches on the other. Parallel with these processes, in the German speaking territories of Central Europe, already from the end of the 17th century, cameralism emerged, which was institutionalised in the academic sphere and had been the main economic paradigm of the region well until the middle of the 19th century. This is the first study of a two-part series; it examines the Hungarian economic thinking from the end of 18th century until the Reform Era, presenting the effects of foreign influences, the appearance of cameralist discourse, and sheds light on how the specific Hungarian social system and economic challenges led to the conservative economic thinking.

KEYWORDS:

cameralism, economic theory, economic policy, feudal society, industry policy

1. BEVEZETÉS

Tanulmányunkban a magyar közgazdasági gondolkodás korai korszakával kívánunk foglalkozni, ezen korszak alatt a 18. század végétől a 19. század közepéig terjedő időszakot értve, az alábbi szempontok alapján lehatárolva e korszakot. A megelőző időszakban, különösen a 18. század elejéig a közgazdasági gondolatok jellemzően nem önállóan, szaktudományos keretek között, hanem vallási, etikai vagy akár szépirodalmi művekben jelentek meg, a 18. században a gazdaságpolitikai kérdések előtérbe kerülésével ugyan megjelentek önálló gazdasági tartalmú művek is, de ezek praktikus szemszögből közelítettek a gazdasági kérdésekhez, nem különösebben építve tudomány alapokra.

Művelődéstörténeti szempontból nagyon fontos fejleményként említhető a 16. század közepén a reformáció megjelenése, amelynek az Isten–ember viszony szemléleti átalakulása nyomán legalább két szempontból van jelentősége: az ember evilági létehez és cselekedetekhez való viszonyulása – különös tekintettel a munka és szorgalom szerepére –, valamint a nemzeti nyelvű írott kultúrához való viszony változása miatt.² E kettő együttesen a nemzeti nyelvű, így szélesebb társadalmi rétegeket is elérő, és az ember társadalmi, ezen belül gazdasági helyzetével, szerepvállalásával kapcsolatos gondolatokat tartalmazó írásművek megjelenését eredményezhette. Ennek következtében a legkorábbi, gazdasági gondolatokat is megfogalmazó írások vallási tartalmúak, és a protestáns kultúrkörből erednek. Így az önkorlátozás és életminőség összekapcsolódása, önfegyelem, szigorú munkaetika és tisztesség előtérbe helyezése a 17. század puritán gondolkodóinál jelenik meg, így Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós és Bethlen Miklós írásai-
ban is.³

A preklasszikus kor gazdasági tartalmú irodalmát az ókori görög – és kisebb részt a római – irodalmi örökség, illetve a korai merkantilizmus határozta meg, mely megközelítések még nem szakították ki a gazdasági kérdésekről történő gondolkodást a szélesebb társadalmi, etikai vagy akár teológiai értelmezési keretből. A klasszikus görög ökonomiai gondolkodás három vonulatát különböztethetjük meg, amely hármas tagolást tulajdonképpen a 16–17. századi irodalom is követi: egyrészt a háztartás, a birtokkezelés gyakorlati teendőit tárgyaló műveket, átfogva a háztartás egészének viszonyait, tenni-valóit, viselkedési szabályait (ennek fő műve *Xenophón Oikonomikosa*), amelyek mintát teremtettek a 18. századig virágzó Hausväterliteraturnak. Másrészt említenünk kell a gazdasági kérdéseket a politikai közösség és az egyén számára elérendő legfőbb jó szemszögből vizsgáló irányzatot, amelyben a közgazdasági szempont alárendelődik a politikai és etikai kérdéseknek, a gazdaságot nem autonóm, hanem a közösség célja, az igazságosság, az erkölcsi és politikai jó összefüggésében alárendelt szféraként értelmezve (legfontosabb művekként Arisztotelész *Politika* és *Nikomakhoszi etika* című munkái említhetők).

² BEKKER Zsuzsa: „*Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés?*” 17. és 18. századi magyar nyelvű gazdasági irodalom, Aula Kiadó, Budapest, 2008, XV.

³ GYÖRI L. János: Milyen kihívást jelent ma számunkra a protestáns műveltség, *Confessio*, 2006/1, 16.

Harmadik vonulatként jelentkezett a királyság egészének jövedelmeiről, a piacok szabályozási kérdéseiről szóló diskurzus.⁴

A 17. század utolsó évtizedeitől a magyar nyelvű gazdasági (is) irodalom térvesztéséről beszélhetünk, amikor is a török kiűzését követő Habsburg-konzolidáció és jezsuita művelődési dominancia révén a latin új előretörése következett be, és majd csak a század utolsó harmadában, a felvilágosodás nyomán megjelenő nyelvújítási mozgalom vezet el a magyar nyelvű irodalom ismételt előtérbe kerüléséhez.⁵ A felvilágosodás kora a közgazdasági irodalom új útra térése szempontjából is meghatározó volt, hiszen Adam Smith *A nemzetek gazdagsága* című művének megjelenésétől kezdve beszélhetünk a saját elkülönített témával rendelkező, saját analitikus eszközökkel dolgozó közgazdaságtudomány kialakulásáról. Így Magyarországon is a 18. század végétől kezdődően jelennek meg olyan művek, amelyekben valamelyest elméleti megalapozottsággal történik egyes gazdasági kérdések tárgyalása, ugyanakkor még ebben a korszakban is jelentős mértékben meghatározzák a közgazdasági gondolkodást a praktikus szempontok, a gazdaságpolitikai törekvések. A közgazdaságtan szaktudományos jellegének megerősödése a 19. század második felére tehető, amikor egyrészt az akadémiai szférában a kameralista megközelítést a német történeti iskola, illetve a klasszikus közgazdaságtan dominanciája váltja fel, másrészt a tudományos művekben egyértelműen megkülönböztethető közgazdasági irányzatok tükröződnek.

Tanulmányunk jelen, első részének fókuszában a korszak első felének, a 18. század végétől a reformkorig terjedő időszaknak a közgazdasági gondolkodása áll.

2. A KAMERALIZMUS KÖZÉP-EURÓPAI MEGJELENÉSE

Az újkorral foglalkozó gazdaságtörténeti irodalom kiemeli a merkantilizmus 16–17. századi térhódítását, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy ez sok esetben gazdaságpolitikai döntések együttesét, legfeljebb laza rendszerét jelentette, de elméletileg kiforrott rendszerről nem igazán beszélhetünk.⁶ A 19. századi nemzetgazdasági eszmetörténet kiemelkedő magyar – és európai – képviselője, Kautz Gyula is az újkori gazdaságpolitikai gondolkodás meghatározó irányzataként a merkantilizmust tekinti, ugyanakkor ő már kiemeli, hogy tulajdonképpen a merkantilizmus elemei rendszert alkottak, mindenekelőtt a kereskedelmi mérleg elméletének tekintetében, és egyes korabeli államokban ennek megfelelően ezen irányzat jelentős teoretikusairól is lehet beszélni.⁷ Mindemellett hangsúlyozza, hogy a német területeken a kamerális tudományok és a közigazgatásban határozta meg a nemzetgazdaságtan fejlődését, így ezen német államokban alkalmazták véleménye

⁴ BEKKER: „Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés?”... i. m., XXI–XXII.

⁵ Uo., XVII–XIX.

⁶ CAMERON, Rondo: *A világgazdaság rövid története a korszaktól napjainkig*, Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft., Budapest, 1998, 166–168.

⁷ KAUTZ Gyula: *A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése*, Aula Kiadó, Budapest, 2004, 204–222.

szerint legkevésbé a gazdaságpolitikában a klasszikus merkantilista tanokat, a kereskedelmi mérleg rendszerét.⁸

A merkantilizmus Angliában és Németalföldön érvényesülő irányzata keretei között egy gazdag kereskedői réteg fogalmazta meg, hogy mire van szüksége az erős államnak és virágzó kereskedelemnek, és értelemszerűen e réteg is vált az első számú haszonélvezőjévé az ennek nyomán megfogalmazódó, a világgazdasági vérkeringésbe történő bekapcsolódást segítő, a kereskedelmi forgalmat fellendítő és aktív külkereskedelmi mérlegre törekvő gazdaságpolitikának, a kereskedelmi kapitalizmus kifejlődését és jelentős tökefelhalmozást biztosítva. Az európai peremterületeken, így a német fejedelemségekben, Skandináviában és a Habsburg Monarchiában az állami hivatalnokok töltötték be kezdeményező és gazdaságpolitika formáló szerepet, kifejlesztve a kameralizmus gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai irányzatát, nagy jelentőséget tulajdonítva a hatalom és gazdaság céljai és eszközei viszonyrendszerének. A kameralizmus nézetrendszerének fontos kiindulópontját jelentette az ókori görög hagyományokra visszatekintő Hausväterliteratur, de ezen túlmenően magában foglalt jogi, filozófiai, kereskedelmi, mezőgazdasági ismereteket is, majd kiegészülve az iparszervezéssel, bányászattal és várostervezéssel kapcsolatos tudásanyaggal is az állam kormányzásához szükséges valamennyi elméleti és gyakorlati ismeretet, az uralkodónak az ország jólétét és az alattvalók boldogságát szolgáló szerepét hangsúlyozva.⁹

A harmincéves háborút követően alakult ki ezen irányzat a német fejedelemségekben – és először a protestáns államokban –, amely a háborúban elpusztult területek újjáépítését, helyreállítását, fejlesztését helyezte gondolkodása középpontjába, illetve erre helyezte gyakorlati politikája súlypontját, majd a szintén protestáns skandináv országokban és csak később a Habsburg Birodalomban. E közgazdasági irányzat alapvetően két jellegzetességgel bírt: egyrészt a fejedelmi államot úgy fogta fel, mint a családfő által irányított nemesi háztartást, ahol a fejedelem mint jószággaival, birtokaival gazdálkodó atya gondoskodik az alattvalók boldogságáról, mind anyagi, mind erkölcsi értelemben; másrészt az ország ellátását és gazdagságát elősegítő kereskedelmet – vagyis a korszak terminológiája alapján az összes nem mezőgazdasági tevékenységet – bár fontosnak tartotta, de a külkereskedelmet nem tartotta olyan nagy jelentőségűnek, mint a korai merkantilizmus irányzata, sokkal inkább az erőforrások megfelelő felhasználására koncentrált a termelés és fogyasztás folyamataiban. Ennek megfelelően a gazdaságpolitika a népesség gyarapodásának elősegítésével, állami manufaktúrák és bankok létesítésével, a mezőgazdaság, kereskedelem és kézműipar szigorú szabályozásával, ár- és bérszabályozással, a munkanélküliség dologházakkal történő kezelésével és a koldulás üldözésével, gyakorlati képzést szolgáló iskolák, kereskedelmi és mezőgazdasági akadémiák felállításával,

⁸ Uo., 222–226.

⁹ BEKKER: „Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés?”... i. m., XXIV–XXV.

az infrastruktúra – csatornák, hidak, utak, kikötők – kiépítésével próbálta az országot felvirágoztatni.¹⁰ Ezen, a protestáns fejedelemségekben kibontakozó kameralista gazdaságpolitika vonatkozásában az alábbi jellegzetességekre, párhuzamokra érdemes figyelmünket irányítani: az állampolgárok jólétéről, anyagi és erkölcsi boldogságáról történő állami gondoskodásra, amikor az alattvalók maguk nem tudják megtalálni az utat ezen boldogsághoz, ehhez az erkölcsös és bölcs fejedelem gondoskodása szükséges. Ezen megközelítés szoros rokonságot mutat a korábbi német előzményekkel, így azon lutheri felfogással, amely kitüntetett szerepet tulajdonít az Isten által odaállított, keresztyén szellemiségű fejedelemnek a világi kormányzásban. Luther is felhívta a figyelmet például az „állami” szabályozás fontosságára a kereskedelmi és ipari életben, így az ár- és bér-szabályozás vonatkozásában, de például a koldulás és dologházak kérdésében is. Emellett Luthernél is megjelent a belső piac fejlesztésének, a hazai termelőerők megerősítésének gondolata, és ő a külkereskedelem vonatkozásában szintén fenntartásait fogalmazta meg, de nemcsak gazdasági, hanem morális értelemben is. *A német nemzet keresztyén nemes-ségéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében* című írásában, annak huszonhetedik pontjában tulajdonképpen „közgazdasági” nézeteit fogalmazta meg két kérdés vonatkozásában: a külkereskedelem és a hitel tárgyában. A külkereskedelem vonatkozásában arra a veszélyre hívja fel a figyelmet, hogy mind az öltözködésben (selyem, bársony), mind az étkezés esetében (fűszerfélék) elharapódzó fényűzés nyomán jelentős importra rendezkedett be a német gazdaság, ennek pedig két káros következménye van: egyrészt rengeteg pénz áramlik ki az országból, másrészt a német földön bőséggel termő élelmiszer, len és gyapjú iránti igényt csökkentve, ezek termelőinek elszegényedéséhez vezet. Ezen problémák megoldásában szintén felveti a világi hatóság felelősségét, és emellett a kereskedelmet morális szempontból is problémásnak tartja, úgy gondolva, hogy külföldről sok esetben nem igazán a jó erkölcs példáinak beáramlásával szembesülhetünk.¹¹ Luther e gondolatai a későbbi közgazdasági gondolkodás tükrében is meglepően modernnek, hiszen a merkantilizmus irányzata több mint egy századdal később hívja fel a figyelmet a pénzkiráramlás problémájára – bár a buillonizmus már Luther korában is felhívta a figyelmet a nemesfémkincs felhalmozására, de nagyon kezdetleges gazdaságpolitikaként ennek tágabb összefüggéseire nem koncentrálna¹² –, illetve a kameralizmus irányzata a belső piac fontosságára, a belső termelőerők – állami gazdaságpolitika segítségével történő – fejlesztése fontosságára, egyfajta autarkiaira történő berendezkedést javasolva. (Amit különösen majd a gazdasági romanticizmus fog szorgalmazni Müller munkásságában.)

Mindez kettős értelemben is megkülönbözteti a kameralizmust a merkantilizmus irányzatától: a merkantilizmus egyrészt – bár jelentős állami szerepvállalás mellett – nagyobb teret nyújt a polgárság gazdasági megerősödésének, a polgári kezdeményezésnek, másrészt

¹⁰ MADARÁSZ Aladár: Kameralizmus. In: szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 755–756.

¹¹ LUTHER: *i. m.*, 146–147.

¹² CAMERON: *i. m.*, 168.

a kameralizmus túlmutatva a merkantilizmus kereskedelemcentrikusságán sokkal komplexebb szemléletet képviselt, az erőforrásokkal történő komplex gazdálkodás, az államélet teljes gazdasági működésének szervezése – beleértve a népességyarodás elősegítését, az infrastruktúra kiépítését vagy a kézműipar szabályozását is – megjelent felfogásában.

A kameralizmus ugyanakkor nemcsak szemléletében, hanem intézményesültségében is eltért a merkantilizmustól, így a 18. század első felétől egyetemi diszciplínává vált, a német protestáns egyetemeken kameralista tanszékeket alapítottak, elsőként Hallében 1727-ben,¹³ majd Frankfurt an der Oder, Jéna, Lipcse és Göttingen egyetemein is, míg Nagy-Britanniában és Franciaországban a közgazdaságtan csak egy évszázad múltán vonul be az akadémiai szférába. Mindez elősegítette az állam- és gazdaságtudományi ismeretanyagok a rendszerezését és egy ezzel foglalkozó szaktudósi kör létrejöttét, amely nagy szerepet játszott a közigazgatási pályán szerepet vállaló professzionális hivatalnoki/értelmiségi réteg kiképzésében. Ez egyrészt azért fontos, mert a német protestáns tartományok nemesi ifjúságának az állami bürokrácia soraiban történő jelentős szerepvállalása a nemesi életmóddell formálása szempontjából is meghatározó hatást gyakorolt. Másrészt tükröződik ebben a protestantizmusnak az iskolai oktatás színvonalának, szerepének emelésére már a reformáció évszázadaiban megmutatkozó törekvése, hiszen mindig nagy hangsúlyt helyezett az oktatásügyre, a lutheranizmus által érintett területeken ráadásul ezt a keresztyén állam kezelésébe átadva – mint ahogy Poroszországban is az állami egyetemeken került sor ezen diszciplína oktatására –, és ezen belül a gyakorlati jellegű ismeretek átadását is fontosnak tekintette, éppen a szélesebb társadalmi rétegek iránti szociális felelősségétől is áthatva.

Említésre érdemes az is, különösen a német történeti iskola későbbi felvirágzása tükrében, hogy a Frankfurt an der Oder egyetemén a kameralizmus tanszékét alapító professzorként feltűnő J. C. Dithmar a történettudomány professzora volt.¹⁴ Később a Habsburg Birodalom katolikus egyetemein is megjelentek a kameralista tanszékek, így 1752-ben a bécsi Theresianumban,¹⁵ bár meg kell említenünk, hogy az alapításban meghatározó szerepet vállaló J. H. G. von Justi, a kameralizmus tudományának első nagy rendszerezője maga is protestáns volt.¹⁶ Justi a kameralizmus tudományát az államgazdaság fogalmában ragadta meg, amely továbbra is az alattvalók boldogulásának elősegítése céljával négy területet foglalt magában: a magánvagyon észszerű hasznosítását szolgáló háztartástant, az állami jövedelmekkel foglalkozó kamarai tudományt, az állam egész vagyonának – így az alattvalók vagyonának és képességeinek – a közös jólét érdekében történő fenntartásával, gyarapításával, így a kereskedelemmel, a mezőgazdasággal, a létfenntartás javítását szolgáló jó belső szervezettel is foglalkozó Polizeiwissenschaftot, valamint az államtant (politikát), amely az állam és uralom külső és belső fenntartásának kérdéseivel foglalkozott az állam- és alkotmányelmélet tükrében.

¹³ BEKKER: „Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés?”... i. m., XXVII.

¹⁴ MADARÁSZ: i. m., 758.

¹⁵ BEKKER: „Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés?”... i. m., XXVII.

¹⁶ MADARÁSZ: i. m., 759.

A kameralizmus fejlődési szakaszait is vizsgálva rá kell mutatnunk egy fontos különbségre is Justi (1717–1771) és Sonnenfels (1733–1817) kameralizmusfelfogása között. A protestáns Justi – akit ugyan Mária Terézia meghív a Theresianumba a kameralisztika professzorának, de nem lévén hajlandó katolizálni, eltávolítják, és magyarországi bányatanácsosi kitérője után visszatér a porosz udvarhoz – az államgazdaság célját az alattvalók boldogságának megteremtésében látta a korábban is tárgyalt teljesség – anyagi és erkölcsi – értelmében, ahol az állam jogilag nem tulajdonosa alattvalóinak és azok tulajdonának, de a családfőhöz hasonlóan rendelkezik velük a közös jólét és boldogság céljából, ugyanakkor azon alkotmányos biztosítékokat is kereste, amelyek a visszaélésre hajlamos kormányzati hatalmat gátak közé szoríthatják, hogy garantálják az alattvalók szabadságát és a tulajdon biztonságát. A 18. század utolsó harmadától a Bach-korszakkal bezárólag a katolikus Habsburg Birodalom közgazdasági oktatását meghatározó Sonnenfels viszont már nem fogadta el Justi azon általános meghatározását, amely az alattvalók boldogságának biztosítását látta az államgazdaság feladatának, hanem csak olyan dolgok biztosítását tekintette céljának, amelyekről az állampolgárok maguk nem képesek gondoskodni – biztonság, alapvető szükségletek kielégítése, pihenés, kényelem –, a gazdaság területén pedig az emberek közötti cserében, kereskedésben látva a gazdagság növekedésének forrását, csökkenteni kívánta az állami szabályozást (miközben például az egyházi kérdések, oktatásügy vagy kulturális élet területén növelni kívánta az állam befolyását).¹⁷ Megemlítendő, hogy az állami szerepvállalást támogató és egyben kisebb-nagyobb mértékű autarkiót preferáló megközelítés végighúzódik a későbbi német közgazdasági gondolkodáson, így megfigyelhető a gazdasági romanticizmus irányzatában, Friedrich List munkásságában, és a „katedraszocialista” történeti iskola – elsősorban gyakorlati gazdaságpolitikai – nézeteiben is.

3. A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI GONDOLKODÁS A 18. SZÁZAD VÉGÉTŐL A REFORMKORIG: TESSEDIK SÁMUEL, ALMÁSY PÁL, SZAPÁRY JÁNOS, SKERLE CZ MIKLÓS ÉS BERZEVICZY GERGELY MUNKÁSSÁGA

A korszak magyar közgazdasági gondolkodását is meghatározta a kameralizmus irányzata és ennek intézményesülése Magyarországon is megfigyelhető volt. Így 1760-ban a nagyszombati egyetemen is felállították a kameralisztikai tanszéket, majd a következő évtizedekben a királyi jogakadémiákon is meghonosodott a kamarai, közgazdasági tantárgyak oktatása, így többek között a nagyváradi, a győri és a zágrábi királyi akadémiákon

¹⁷ Uo., 759–760.

is,¹⁸ illetve Szempcen kifejezetten ilyen irányultságú oktatási intézmény felállítására is sor került 1763-ban.¹⁹

Tessedik Sámuel munkásságát már egyértelműen befolyásolta a korszakot uraló kameraalista diskurzus, egyrészt munkáiban gyakran hivatkozott a kor meghatározó kameralista alapművére, J. von Sonnenfels *Grundsätze der Polizei-, Handlungs- und Finanzwissenschaft* című munkájára,²⁰ másrészt az általa alapított szarvasi gazdasági iskolában Sonnenfels és Horneck írásai kötelező tananyagként is szolgáltak, alapos közgazdasági, statisztikai, rendészeti és közigazgatási képzést nyújtva.²¹ Szarvasi evangélikus lelkészként és pedagógusként – és a Békés megyei evangélikus iskolák felügyelőjeként – 1780-ban ugyanis mintaiskolát alapított szarvason a Harruckern bárónőtől kapott birtokon előbb 6, majd egy 1791-es adományozás nyomán további 39 holdnyi területen.²² Ezen *Gyakorlati gazdasági szorgalmatossági iskolában* a modern mezőgazdasági módszerek elsajátítását gyakorlati képzéssel egészítette ki, törekedve egy fejlettebb gazdálkodásra képes paraszti réteg kinevelésére. Később egy 1600 holdas mintagazdaság tervezetét dolgozta ki (mely tervezetét az evangélikus egyház 1791. évi zsinata is támogatásáról biztosította²³), de működését egyre inkább ellehetetlenítették, így előbb 1796 és 1799 között szüneteltette iskolája működését, majd az újraindítást követően néhány év elteltével, 1806-ban végleg bezárta.²⁴ Gazdasági tanintézetének szünetelése alatt 1796-ban írott és 1798-ban megjelentetett felhívásában – *An das Ungarische, besonders Protestantische Publikum, detaillirte Erklärung der Ursachen des Entstehens und des Einschlafens des ersten Praktisch-Oekonomischen Industrial-Institutes zu Szarvasch, von seinem Stifter Samuel Thessedik* – a protestáns nyilvánossághoz folyamodott a gazdasági képzés fontosságát hangsúlyozva, a protestáns népszerűség szellemi és anyagi kultúrájának emelésére szolgáló intézetek támogatását kérve.²⁵ E kiáltványában részletesen kifejti reformelképzeléseit a magyar vidék felemelésével kapcsolatosan. Így bemutatja iskolája eredményeit a mezőgazdasági, de az iparosképzés vonatkozásában is, illetve értekezik terveiről, amelyek Szarvas iparos- és kereskedővárossá emelésére vonatkoztak, a Körös szabályozását nemcsak árvízvédelmi, hanem kereskedelmi szempontból is értékelve.²⁶

¹⁸ KAUTZ Gyula: *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*, Heckenast, Pest, 1868, 123.

¹⁹ HORVÁTH László: A közgazdasági irodalom kezdetei. In: szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 45.

²⁰ GAÁL Jenő: *A falu gondozása. Thessedik Sámuel élete, alkotásai és művei*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1918, 101.

²¹ Uo., 91.

²² Uo., 87.

²³ Uo., 86.

²⁴ HORVÁTH László: Tessedik Sámuel. In: szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 138.

²⁵ GAÁL: *A falu gondozása... i. m.*, 85.

²⁶ Uo., 91–93.

Tessedik Sámuel elméleti munkássága új fejezetet jelentett az agráriumhoz kapcsolódó hazai gazdasági irodalomban, ugyanis túllépett a technikai, gyakorlati jellegű korábbi irodalmi termékeken és megfelelő elméleti alapot kívánt nyújtani a magyar agrárgazdaság felemelését célzó törekvéseknek *A' Parasztember Magyar Országban mitsoda és mi lehetne, egy jó rendbe-szedett falunak rajzolatjával egyetemben* című művével, amely ugyan eredetileg 1784-ben német nyelven jelent meg, de már 1786-ban magyar nyelven is olvashatták gr. Széchenyi Ferenc támogatásának köszönhetően.²⁷ Írásának főbb gondolatjai a parasztság megfelelő általános és szakmai képzettségének hiánya, a birtokbizonytalanság és a mezőgazdasági termékforgalom akadályai problémaköreire koncentrálnak, kárhóztatva, hogy a parasztság nem művelhette földjét sajátjaként s termékével nem rendelkezhetett szabadon.²⁸

E fő művében pontokba szedve mutatja be az agrárnépesség felemelkedésének akadályait annak ellenére, hogy Magyarország természetföldrajzi adottságai mennyire kedvezőek. Így első okként említi a felsőbb rendeletek rossz értelmezésének, félremagyarázásának jelenségét, kifejtve, hogy a felülről érkező rendeletekkel szemben mind értelmi, mind érzelmi vonatkozásban ellenáll. Ezen művében is hangsúlyozza, hogy e körülmények megváltoztatásában a lelkészeknek és a tanítóknak lehetne kitüntetett szerepe, a szószék és katedra egyaránt szolgálhatna eszközül a nép ezen irányú okításának.²⁹ Tessedik felvetése ráirányítja a figyelmet a kameralista szemléletre, amely a felülről vezéreltség elfogadásában jelenik meg.

Negyedik problémakörként jelentkezik a falusi, mezővárosi élet szervezésének, a helyi közigazgatásnak elégtelensége. Így különösen felrója a falusi bírók eszköztelenségét a rendtartásban, a dologházak és ispotályok hiányát. Súlyos problémaként értékeli a kiterjedt koldulást, amelyet közmunkával – ásás, utcatisztogatás – kíván orvosolni.³⁰ A közigazgatás megszervezése iránti igény megfogalmazása is kameralista hatásra utal, és e pontban hivatkozik is Sonnenfels munkájára.

Az ötödik pontban a paraszti közösségek szükségleteinek kielégítetlenségeiről, problémáinak megoldatlanságáról ír, így az árvizek jelentette veszélyekről, a vadvizek elhanyagoltságáról, az ugaroltatás és trágyázás problémáiról, az útviszonyok romlottságáról. Ezen problémák kezelését egyrészt a helyi földesurak közreműködésétől várja, másrészt szakképzett megyei gazdasági felügyelők kirendelését látja szükségesnek, akik a parasztokat tanácsokkal láthatnák el, és munkájukat ellenőrizhetnék. A helyi gazdasági viszonyok rendezetlensége egyik megnyilvánulásaként említi a parasztság körein belül elterjedő uzso-ráskodást.³¹ A megyei gazdasági felügyelőre vonatkozó javaslatok, mint a felülről vezérelt

²⁷ Szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 169–171.

²⁸ Uo., 70–78.

²⁹ TESSEDIK Sámuel: *A parasztember Magyarországon micsoda és mi lehetne; egy jó rendbe szedett falunak rajzolatjával egyetemben*. In: szerk. ZSIGMOND Gábor: *Tessedik Sámuel és Berzeviczy Gergely. A parasztok állapotáról Magyarországon*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1979, 115–120.

³⁰ Uo., 139–144.

³¹ Uo., 144–159.

gazdaságszervezés eszközei kameralista hatásra utalnak, és ezt kiegészíti a földbirtokosok szerepvállalása a helyi gazdasági élet szervezésében, a patriarchális viszonyok fennmaradásának létjogosultságát fogalmazva meg. Az uzsorával kapcsolatos ellenérzések megfogalmazása kapcsán elveti az uzsora tiltó törvényekkel történő direkt szabályozását, helyette a gazdasági élet jobb megszervezését mutatva fel megoldásként.

Hetedik okként jelentkezik a paraszti tulajdon hiánya, miszerint a paraszt az általa használt földdel tulajdonosként nem rendelkezhetik, illetve a jövedelem feletti rendelkezés is az urbáriumok szabályozatlansága miatt bizonytalan. Ha a tulajdonviszonyok újraszabályozását nem is fogalmazza meg Tessedik, de az úrbéri viszonyok korrekt szabályozását mindenképp szükségesnek tartja.³² Ezen problémához történő hozzáállása kizárja a radikális rendszerátalakítást, és a jövedelmi viszonyok méltányos szabályozását tünteti fel megoldásként.

Kilencedik problémaként tárgyalhatóak a kereskedelmi forgalom akadályai, a megfelelő mezőgazdasági termékkereslet hiánya. Így problémaként veti fel egyrészt a helyi kereslet hiányát, amely a falusi ipar fejletlenségéből, iparosréteg hiányából is következik, másrészt a nagyobb városok hiányát, amelyek megfelelő belföldi keresletet támaszthatnának a falu mezőgazdasági termékkínálata iránt. Mindezzel összefüggésben a külföldi iparnak a magyar gazdaságra gyakorolt káros hatását is említi, illetve az agrártermékek külföldi elhelyezése kapcsán pedig a harmincadok negatív következményéről értekezik.³³ Mindezek tükrében Tessedik felismeri a belső kereslet szerepét, a munkamegosztás fontosságát és a gazdasági forgalom növekedésében rejlő lehetőségeket, a hazai iparfejlesztés szükségességét, amely szintén kameralista hatásra utal.

Tizedik pontként a községi szabályzat, az észszerű falusi rendtartás hiányát említi, és ebből következően megoldásként felvázolja egy eszményi falu képét. Elképzeléseiben megjelenik a falu építészeti szabályozásának szükségessége, mind a középületek, mind a magánépületek megfelelő építészeti előírásainak rendszerbe foglalása, a falu vezető tényezői rendszeres tanácskozásának szükségessége a falu életének jobb szervezése érdekében, a lelkészek prédikációinak a gyakorlati kérdéseket is tárgyaló jellegének erősítése, az üzletszerű koldulás tilalma, erkölcsrendészet és kötelező munkarend bevezetése, valamint takarékmagtárak felállítása.³⁴ Az építészeti szabályozás, a falutervezés, illetve az élelmiszerellátás biztonságát szolgáló takarékmagtárak felállítása a kameralizmus gazdaságpolitikai elképzeléseinek tükröződését jelenti munkájában.

A 17–18. századi nemesi/értelmiségi közgondolkodásban a kereskedelmi tevékenység elfogadottsága igen korlátozott volt, a megkérdőjelezettség kisebb mértékben a tevékenység gazdasági jelentőségére, és nagyobb mértékben más hivatásokhoz képesti alacsonyabb társadalmi státusára és morális vetületére vonatkozott. Némely államférfi viszont kiemelkedett ebből a sorból, így a 17. században éppen Bethlen Gábor fejedelem tekinthető országá-

³² Uo., 161–168.

³³ Uo., 171–174.

³⁴ Uo., 174–236.

„első kereskedőjének”³⁵ vagy a 18. század elején Bethlen Miklós kancellár munkásságában jelenik meg a kereskedelem fontosságának hangsúlyozása, a század végén pedig Tessedik az, aki kellő szakértelemmel értekezik a mezőgazdasági termékkereskedelem fontosságáról.³⁶ Ettől kezdve egyfajta kettősség figyelhető meg a 18–19. század fordulójának magyar közgazdasági gondolkodásában, ahol a kereskedelmi szabadság éltetése – majd egyre inkább a tulajdon és gazdasági szabadság mindenkire érvényes maximája – keveredik a kameralista fogalmi rendszerrel, a kameralizmus felülről vezérelt szemléletével.³⁷ A kereskedelem fontosságának ilyen elismerése jelentős előrelépést jelenthetett a korabeli közgondolkodás szempontjából, és közeledett azon hivatásfelfogáshoz, amely a kereskedelemmel történő foglalkozást egyenrangúnak tekintette más hivatásokkal.

A korszak osztrák kameralista kormányzati gazdaságpolitikájában is kulcskérdés volt a külkereskedelmi mérleg kiegyensúlyozottsága, amelynek alárendelődött a vámpolitika, megfelelő belső piacot biztosítva az osztrák és cseh ipar termékeinek.³⁸ A bécsi kormányzati politikához képest viszont a 18. század második felének magyar szerzőinél megjelenik a magyar iparfejlesztés érdekeinek képviselője is. Ebben a kérdéskörben két elem is felmerül: egyrészt annak hangsúlyozása, hogy a magyar nyersanyagok kivitele, és iparcikkek formájában történő drágább visszavásárlása jelentősen elszegényíti az országot, másrészt az, hogy a hazai ipar fejletlensége indokolhatja az import ideiglenes akadályozását, a belső ipar megerősödéséig.³⁹ A reformkorban ezen gondolatok ismét felszínre kerülnek, az előbbi a védegyeleti mozgalom súlyos argumentumaként, az utóbbi pedig Friedrich List nézeteiben, amelyek az 1840-es években Magyarországon nagy népszerűségnek örvendtek. Mindez tudatos gazdaságpolitikát, iparfejlesztésre koncentráló állami beavatkozást sürgető gondolatokhoz vezet a 18. század végén alkotó magyar szerzőknél, amelyben egyszerre jelenik meg a kameralizmus felülről vezérelt szemlélete és a kereskedelmi forgalom élénkítéséhez kapcsolódó vállalkozói szabadság gondolata. Ilyen gondolatok megjelennek Szapáry János és Almásy Pál munkásságában is, de különös rendszerezettséggel Skerlecz Miklós, majd később Berzeviczy Gergely műveiben.

Almásy Pál *Elmélkedések a Magyar Birodalom kereskedelmének helyzetéről* című munkájában még a Habsburg Birodalom osztrák felével való érdekharmónia fontosságát hangsúlyozza, de felismeri a magyar ipar elmaradott állapotán történő változtatás szükségességét. A kor rendies felfogásával szemben a céhek iparfejlődést korlátozó hatását kárhoztatja, érdekes gondolatként jelenik meg nála külföldi ipari szakemberek betelepítésének terve tízéves közteljesítés alóli mentesség biztosításával, vagy nemesség adományozásával.⁴⁰ Az előbbi gondolat a külföldi tőkére való ráutaltság tekintetében a Dessewffyék

³⁵ BEKKER: „Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés?”... i. m., XXVI.

³⁶ Uo., 169–171.

³⁷ Uo., XL.

³⁸ RÁDÓCZY Gyula: *Mária Terézia Magyar pénzverése*, Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest, 1982, 12.

³⁹ HORVÁTH: *A közgazdasági irodalom kezdetei*... i. m., 46–47.

⁴⁰ BEKKER Zsuzsa: Gróf Almásy Pál. In: szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 119–120.

munkásságában is visszatérő elemként jelenik majd meg, az utóbbi pedig sajátos módon igazodik a korszak rendi struktúrájához.

Szapáry János *Magyarország meddő gazdaságának hogyan lehetne hasznát venni. Az osztrák és magyar tengerpart történelmi és természeti rövid rajzával* című munkájában szintén fontos problémaként jelentkezik a külkereskedelmi mérleg jelentős hiánya, amelyet ő is iparfejlesztéssel kíván kezelni, ugyanakkor ő ebben nem a külföldi iparosok betelepítését, hanem az állam fokozottabb szerepvállalását látja megoldásnak. Az államháztartás nagyobb bevételeit a közteherviselés bevezetésétől – mintegy megelőlegezve a reformkorban megjelenő gondolatokat – várta, amely megfelelő alapokat nyújthatna az állam által eszközölt tőkebefektetésekhez, ipari és közlekedési részvénytársaságok alapításához.⁴¹ Mind Almásy, mind Szapáry részt vett az 1790/91. évi országgyűlés által felállított kilenc választmány közül a negyedik számú, a közgazdaság, kereskedelem, vámügy, közlekedés és ipar kérdéseivel foglalkozó – Skerlecz Miklós elnökségével működő – Kereskedelmi Bizottság munkájában.⁴² A bizottság 1791. augusztus 10-től október 24-ig, majd 1792. november 1-től 1793. január végéig dolgozott.⁴³

Skerlecz Miklós a fent említett Kereskedelmi Bizottság munkájához kapcsolódóan írta főbb műveit, a *Descriptio phisycopoliticae situationis Regni Hungariae relate ad Commercium* című művét, amely a korabeli Magyarország földrajzi, néprajzi és gazdasági leírását adja, emellett gazdaságelméleti összefüggéseket tárgyal, illetve a *Projectum legum moti-vatum in Objecto Oeconomiae publicae et Commercii perferendarum* című munkát, amely az ország közgazdasági és kereskedelmi életének fejlesztését szolgáló törvényjavaslatokat fogalmaz meg. Műveiben egyaránt megjelennek a kameralizmus gondolatai, illetve merkantilista, fiziokrata és szabadkereskedelmi nézetek is, hiszen Colbert és Sonnenfels művei mellett ismerte Petty, Locke és Smith munkásságát is.⁴⁴ A kameralizmus hatása tükröződik nála a népesedés kérdésének előtérbe helyezésében, így a népszaporulat növekedése érdekében ő is fontosnak tartja a betelepítéseket, a merkantilizmus jegyében a külkereskedelmi aktívum szempontjából fontosnak tekinti a mezőgazdasági export fokozását, ezért ebben a tekintetben a vámmentes kereskedelem híve. Ugyanakkor még fontosabbnak tekinti az iparfejlesztést, az iparfejlődés szempontjából viszont szükségesnek véli a védvámok rendszerét, ebben követve a kameralista gondolkodás hagyományait, így Sonnenfels megközelítését,⁴⁵ illetve az ország ipari termelőképességének kifejlődését elősegítő szerepe tükrében a későbbi listhiánus gondolkodás előfutárának is tekinthető. Annnyiban viszont

⁴¹ BEKKER Zsuzsa: Gróf Szapáry János. In: szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 136–137.

⁴² HORVÁTH: *A közgazdasági irodalom kezdetei... i. m.*, 47.

⁴³ BERÉNYI Pál: *Skerlecz Miklós báró művei*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1914, 51.

⁴⁴ HORVÁTH László: Báró Skerlecz Miklós. In: szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 135.

⁴⁵ HORVÁTH: *A közgazdasági irodalom kezdetei... i. m.*, 47–48.

szabadkereskedelmi alapokon áll, hogy az egyes vállalkozóknak adandó kereskedelmi privilégiumokat elveti, ezzel viszont a merkantilista tradíciókkal szakít.

Skerlecz külkereskedelmi felfogásához kapcsolódik pénzforgalmi elmélete is, amely munkásságának legfontosabb elméleti eredménye, amire Kautz Gyula is felhívja a figyelmet.⁴⁶ Bár statisztikai alapon fogalmazza meg a pénz adott országból történő kiáramlásának, illetve az országba történő beáramlásának kiegyenlítődsét, ezt általános érvényűnek tartja. Álláspontja szerint a pénzbeáramlási többlet az import növekedését, a kiáramlási többlet ennek csökkenését eredményezi, a kiáramlás és beáramlás adott arányhoz tart, ami hosszú távon egységnyi lesz, különben a beáramlási többlet túlzott pénzbőséget, a kiáramlási többlet pénzsűkét idézne elő. (Ugyanakkor megemlítendő, hogy érvelésében nem követi Hume gondolatmenetét, aki a kiegyenlítődsét az árszínvonal változása alapján magyarázza, miszerint a pénzbeáramlási többlet mennyiségi pénzelméleti megközelítésben árszínvonal-növekedést idéz elő, ami az import növekedését eredményezi, így a pénzáramlás megfordulásához vezet.⁴⁷) Skerlecz az árszínvonal korabeli emelkedését a pénz forgási sebességének növekedésével magyarázza és nem a pénzmenyiség növekedésével, hiszen az adott korban a külkereskedelmi mérleg passzív volt, bár más helyen arról ír, hogy a külkereskedelmi mérleg passzívuma ellenére a teljes fizetési mérleg aktív, tehát összességében mégis pénzbeáramlási többletről, így a pénzmenyiség növekedéséről lehet beszélni.⁴⁸

Mátyás Antal hívja fel a figyelmet azon kettősségre, miszerint a feudális gazdasági rendet önmagában Skerlecz nem kérdőjelezte meg, ugyanakkor annak a gazdasági fejlődést korlátozó szerepét már felismerte, mindenekelőtt a kereskedelmi élet kifejlődése szempontjából kárhóztatva a földesurak és kereskedő cégek feudális előjogait, így a jobbágyság kereskedelmi forgalomba történő bekapcsolódásának szabadságát is fontosnak tartotta.⁴⁹

A *Projectum legum motivatum in Objecto Oeconomiae publicae et Commercii perferendarum* című munkájában harminchét törvénycikkelyben fogalmazta meg a gazdasági élet fejlesztésére vonatkozó javaslatait, ezek közül a tizennegyedik foglalkozott a céhek kérdésével. A javaslat nem tanácsolta a céhek eltörlését több szempontra tekintettel sem. Egyrészt a céhek a mesterlegények külföldi vándorlásának keretét biztosították, ami lényegesen hozzájárult az egyes mesterségek szakmai tökéletesítéséhez, másrészt a céhek fontos szerepet játszottak a szegények és rokkantak támogatásában. Ugyanakkor felvetette a céheknek a termékek termelési mennyiségére és árára vonatkozó szabályozási jogosítványainak korlátozását.⁵⁰ Tehát egyfajta kettősség volt megfigyelhető e fontos rendi jellegű intézménnyel szemben, egyrészt elfogadta annak társadalmi fontosságát, ugyanakkor gazdaságfejlődést korlátozó szerepével is tisztában volt. Ezen kettősség később,

⁴⁶ KAUTZ: *A nemzetgazdasági eszmék... i. m.*, 169.

⁴⁷ Szerk. BODAI Zsuzsa: *A pénz filozófiája. Válogatás 2.*, Aula Kiadó, Budapest, 1999, 79–90.

⁴⁸ HORVÁTH: *A közgazdasági irodalom kezdetei... i. m.*, 48–49.

⁴⁹ MÁTYÁS Antal: *Egy magyar közgazdász a XVIII. századból (Skerlecz Miklós közgazdasági nézetei), Közgazdasági Szemle*, 1955/2, 166–167.

⁵⁰ BERÉNYI: *i. m.*, 55–56.

a 19. század végének a kisiparosság hivatásrendi alapon történő megszervezésére irányuló kezdeményezéseiben is megfigyelhető volt.

Az ipar fejlődése tekintetében az állami alapokon keresztül megvalósuló iparfejlesztést is támogatandónak véli, a gyáripart preferálja a céhes iparral szemben, így a korszak rendies felfogását részben elveti, ugyanakkor azt is fontosnak tartja, hogy az ipari/kereskedelmi foglalkozások társadalmi presztízse emelkedjék, ehhez viszont a nemesség ilyen jellegű szerepvállalásának növelését tartja kívánatosnak.⁵¹ Ezen megközelítése Almásy Pál és Szapáry János korábban ismertetett gondolatait ötvözi, illetve igen érdekes gondolat a nemesség ipari/kereskedelmi pályára lépésének felvetése: egyrészt a 19. század elejétől a porosz nemesség esetében figyelhető meg ezen szerepvállalás, másrészt a reformkorban, de a 19. század második felének magyar közgazdasági gondolkodásában is rendszeresen visszatérő téma a nemesség ipari/kereskedelmi pályára lépésének szükségessége, illetve hiányának kárhóztatása, mintegy a magyar polgári átalakulás félresiklásának egyik tünete.

Mátyás Antal arra hívja fel a figyelmet, hogy Skerlecz a gyáripar fejlődéséhez viszont elkerülhetetlennek tekinti a szükséges munkaerő rendelkezésre állását, amit viszont annak következményeként fog fel, hogy a növekvő népességet a mezőgazdaság és a kisipar már nem tudná eltartani, ennek nyomán viszont ezen munkavállalói csoportok kikerülnek a feudális rend keretei közül.⁵² *Mátyás azt is kiemeli, hogy az állam iparfejlesztő szerepe több formában is megjelenik Skerlecz gondolatvilágában: egyrészt a megfelelő tőkeerővel nem rendelkező vállalkozók állami támogatásának biztosítása formájában, másrészt az állam által támasztott megrendelések, hazai vállalkozók kincstári beszállítóként történő preferálása keretében.*⁵³

Skerlecz egyik fontos életrajzírója, Berényi Pál hívja fel arra a figyelmet, hogy jogi tanulmányai során Grassalkovich Antal kamarai elnök mellett gyakornokoskodott,⁵⁴ így ismerhette a korszak közgazdasági gondolkodását meghatározó kameralista gazdaságpolitikát a gyakorlat szemszögéből is. Skerlecz jelentős szerepet játszott az 1770-es évektől a horvát közigazgatás működtetésében, 1782-től Zágráb megye főispáni tisztét töltötte be, 1784-től pedig a horvát főkormányzók tagjává nevezték ki.⁵⁵ Közigazgatási tevékenységéhez kapcsolódik már ezen évtizedekben is a gazdasági élet megreformálására vonatkozó előterjesztések és feliratok készítése, amelyekben foglalkozik a gazdasági forgalom élénkítésének szükségességével, ehhez elengedhetetlennek tartva a közlekedés fejlesztését, így az úthálózat bővítését, javítását, illetve a folyókat – Dráva, Száva, Duna – és a tengert összekötő csatornahálózat kiépítését.⁵⁶ A gazdasági forgalom élénkítését – szintén igazodva a kameralista hagyományokhoz – elválaszthatatlannak tekinti a népesség szaporításától, így

⁵¹ HORVÁTH: *A közgazdasági irodalom kezdetei... i. m.*, 47–48.

⁵² MÁTYÁS: *Egy magyar közgazdász a XVIII. századból... i. m.*, 168.

⁵³ Uo., 171–172.

⁵⁴ BERÉNYI: *i. m.*, 5.

⁵⁵ HORVÁTH: *Báró Skerlecz Miklós... i. m.*, 134.

⁵⁶ BERÉNYI: *i. m.*, 37–38.

a népesedési politikának is nagy jelentőséget tulajdonít. Fontosnak tekinti a közigazgatási hatóságok szerepvállalását gazdasági egyesületek alapításában, amely egyesületeknek jelentős szerepet szánt gazdasági iskolák szervezésében, az eredményes gazdálkodáshoz szükséges ismeretek terjesztésében.⁵⁷ Ez utóbbi felvetése rokonságot mutat Tessedik Sámuel korábban tárgyalt kezdeményezéseivel, illetve előremutat a 19. század második felének gazdasági egyletei felé, amelyek a paraszti népesség érdekvédelmi alapon történő megszervezésében játszottak meghatározó szerepet.

A gazdasági élet jobb megszervezése, az erőforrásokkal való hatékonyabb gazdálkodás állami eszközökkel történő elérésének egy érdekes megnyilvánulása a szénbányászat fejlesztésének szorgalmazása, amelynek keretében javasolja az erdőben szegény déli területeknek a horvátországi szén kizárólagos használatára történő kötelezését.⁵⁸ Gyakorlati iparfejlesztési szerepe tükröződik abban, hogy kezdeményezésére kezdtek hozzá a horvát területeken a kormányzati hatóságok a mesteremberek foglalkozási ágak szerinti összeírásához, műhelyek és gyárak államköltségen való alapításához, *külföldi vállalkozók horvátországi betelepülésének pénzügyi támogatásához*.⁵⁹

Berzeviczy Gergely munkássága a századfordulón annyiban minősíthető korszakhatárnak, hogy egyetemi tanulmányait Göttingában folytatva, alaposan megismerkedett a kor legújabb német, francia és angol közgazdasági irodalmával, mindenekelőtt a skót felvilágosodás gondolatrendszerével, így nagy hatást gyakorolt rá Adam Smith munkássága, így már a reformkor irányába mutat előre. A klasszikus közgazdasági gondolatrendszer hatása tükröződött már az 1797-ben megjelent, *Magyarország kereskedelméről és iparáról* című munkájában is, de különösen ebben a szellemben íródott 1818–19-ben elkészült fő elméleti műve, *A közgazdaságról* címet viselő, amely a korabeli európai közgazdasági tudományosság színvonalán megírt munkaként értékelhető,⁶⁰ viszont csak halála után 80 évvel jelent meg a széles olvasóközönség számára Gaál Jenő jóvoltából, aki az eredetileg latin nyelven írt művet magyarra fordította, és halála után 80 esztendővel más Berzeviczy-művekkel együtt kiadta.⁶¹ Horváth László ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy göttingai tanulmányai során August Ludwig von Schlözer-nél tanult statisztikát, aki közgazdászként részben Sonnenfels nézeteit követte, illetve Johann Beckmann-nál hallgatott ökonómiát és kereskedelmi ismereteket, így kamerális tanokat is.⁶² Ennek alapján Berzeviczy munkásságában részben a 18. századi német közgazdasági gondolkodást meghatározó kameralizmus tanai is tükröződhetnek.

⁵⁷ Uo., 39.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo., 41–42.

⁶⁰ HORVÁTH László: Berzeviczy Gergely. In: szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 125.

⁶¹ GAÁL Jenő: *Berzeviczy Gergely élete és művei*, Politzer Zsigmond és fia, Budapest, 1902.

⁶² BERZEVICZY Gergely: *A közgazdaságról*, (A bevezetőt írta és a magyar nyelvű fordítást korszerűsítette Horváth László), Aula Kiadó, Budapest, 2006, 8.

Sajátos szint kölcsönöz munkásságának, hogy műveit latin nyelven írta, ezen nyelvet ajánlva mind a Habsburg Birodalom, mind azon belül Magyarország számára összekötő nyelvként, és a korszaknak a nemzeti identitást mindinkább felértékelő megközelítésével szemben társadalom- és gazdaságképében az államnak a nemzetnél nagyobb szerepet tulajdonított. Ugyanakkor Horváth László felhívja a figyelmet arra is, hogy Berzeviczy későbbi értékelői – H. Balázs Éva – szerint a szerző jozefinista megközelítése csak átmeneti jelenségként értékelhető, későbbi életszakaszában a nemzeti felemelkedés kérdése fontossá vált számára.⁶³ Az állam gazdasági szerepét illetően egyfajta kettősség tükröződik felfogásában: egyrészt elismeri az államirányításnak a közjót előmozdító hatását, annak nélkülözhetetlenségét, ugyanakkor elvet minden olyan állami beavatkozást, amely monopóliumok biztosításával vagy egyéb eszközökkel gátolja a versenyt mind a kereskedelmi, mind az ipari élet területén, és különösen óva int a magas közterhektől, azok gazdaságfejlődést akadályozó hatásától tartva.⁶⁴ Kautz Gyula Berzeviczy-értékelésében – csak az 1797-ben kiadott *Magyarország kereskedelméről és iparáról* című munkát értékelve, *A közgazdaságról* című művét nem ismerve – arra hívja fel a figyelmet, hogy egyrészt az alapvetően smithianus felfogású megközelítés ellenére még tükröződnek a merkantilizmus gondolatai is, így Berzeviczy hangsúlyozza a pénzforgás nagy jelentőségét és a fényűzés pozitív gazdasági hatását, bár kárhoztathatva, ha az arisztokrácia fényűzése importtermékek jelentős fogyasztásán alapszik, másrészt az ipari és kereskedelmi élet olyan állami vezényeltetését tartja szükségesnek, amely a szabad fejlődést biztosítja.⁶⁵ E gondolat két szempontból fontos a későbbi eszmefejlődés tekintetében: egyrészt a reformkori közgazdasági gondolkodásban – mindenekelőtt a Dessewffyék műveiben – igen fontos kérdés a főúri fényűzés problémájának megítélése, másrészt az állam versenyt szabályozó szerepe is megjelenik a 19. században, így mindenekelőtt Friedrich List munkásságában, aki a reformkori hazai gazdaságpolitikai felfogásra igen jelentős hatást gyakorolt.

Gaál Jenő Berzeviczy közgazdasági felfogását értékelve mindenekelőtt arra hívja fel a figyelmet, hogy gondolkodásában organikus társadalomszemlélet tükröződik, így nem téveszti szem elől a gazdasági élet etikai szempontjait, hangsúlyozza az államnak és egyes társadalmi osztályoknak a felelősségét. Kiemeli, hogy az államnak nem kötelessége minden polgára eltartása, de a megélhetés feltételeinek lehetőség szerinti biztosítása igen, például közmunkák szervezésével. Felhívja a figyelmet arra, hogy Berzeviczy fontosnak tekintette az államnak az ipar, kereskedelem és közlekedés fejlesztésében betöltött szerepét, ugyanakkor a szabad forgalom akadályainak megszüntetését hangsúlyozva a földbirtokforgalom szabadságát is kiemelte.⁶⁶ E felfogás egyrészt a kameralizmus azon megközelítésével megy szembe, amely az államháztartást úgy fogta fel mint a magánháztartást, ugyanakkor előremutat az állam egyfajta felelősségére a szociális jogok tekintetében, amely a 19. század utolsó évtizedeinek közgazdasági gondolkodásában, az új német történeti

⁶³ HORVÁTH: *Berzeviczy Gergely... i. m.*, 126.

⁶⁴ HORVÁTH: *A közgazdasági irodalom kezdetei... i. m.*, 51–52.

⁶⁵ KAUTZ: *A nemzetgazdasági eszmék... i. m.*, 215–217.

⁶⁶ GAÁL: *Berzeviczy Gergely élete és művei, i. m.*, 159–160.

iskola képviselőinek munkásságában jelenik majd meg. Másrészt a szabad földforgalom kérdése eltávolodást jelent a korszak rendies felfogásától, és ez a téma a reformkorban válik majd először Széchenyi munkássága nyomán a közgondolkodás kulcskérdésévé, amely a reformkor konzervatív közigazgatásai – mindenekelőtt a Dessewffyék – számára viszont továbbra sem lesz elfogadott, majd pedig a 19. század végén kerül a birtokkötöttség kérdése ismét előtérbe, akár a hitbizományok, akár a paraszti birtokosztódás tekintetében.

Berzeviczy *A közigazgatásról* című munkája 4. fejezetében foglalkozik a földművelés kérdésével, amelyben kárhoztatja a mezőgazdasági termékek tekintetében is a szabad kereskedelem akadályozását, a birtokstruktúra tekintetében pedig elismeri a nagybirtok és a kisbirtok létjogosultságát is, hangsúlyozva a nagybirtok magasabb termelőerejét, de a kisbirtokra épülő termelés jobb szervezhetőségét is, kivételes esetekben elfogadva az egy kézben felhalmozódó birtokok korlátozását, különösen a holt kezekben történő felhalmozódás megakadályozását.⁶⁷ Ezen felfogás egyrészt a korábbi korszak gazdaságpolitikusainak a hazai nyerstermények kiáramlását problémaként feltüntető nézeteit részben felülírja, másrészt a birtokmegosztás tekintetében a versenyszabadság elvét követi, adott esetben a verseny feltételeinek biztosítása érdekében a birtokkoncentrációt is korlátozva.

A korabeli céhek működése kapcsán arra hívja fel a figyelmet, hogy azok egyedárusági joga a jelentős veszélyt rejt a kereslet kielégítése szempontjából, hiszen a monopoljelleg vagy az árak jelentős emelkedését eredményezi, vagy ha hatósági árszabályozással egészül ki, akkor a termelési mennyiség visszafogásához vezethet. Így a mesteremberek korlátozás nélküli iparúzési jogát javasolja, az állami szabályozást a mesterség megfelelő elsajátításának biztosítására korlátozva. A nagy ipartelep és gyárak munkamegosztásból eredő magasabb termelékenységét pozitívan értékeli, ugyanakkor az iparfejlesztés tekintetében óvatosságra int, óvva minden iparágra történő túlzott kiterjesztésétől és a mezőgazdasági tevékenység elhanyagolásától⁶⁸ (szoros összefüggésben az ipar/üzemelés fogalmának korabeli, a mezőgazdaságra is kiterjedő értelmezésével). Mátyás Antal felhívja a figyelmet arra, hogy Berzeviczy inkább a mezőgazdasági termékek értékesítésének előmozdításában látta a gazdasági felemelkedés kulcsát, emiatt a külkereskedelem akadályainak eltávolítását, a gazdasági szabadság érvényesítését szorgalmazta, nem jelentve természetesen azt, hogy az ipar szerepét nem becsülte volna.⁶⁹ Ezen gondolatokkal Berzeviczy felhívja az egészséges gazdaságszerkezet és nemzetközi munkamegosztás fontosságára a figyelmet, szoros összefüggésben a fent említett, a korszak gondolkodóinak a nyerstermények mindenáron történő ipari feldolgozását preferáló álláspontjával kapcsolatban, amely a reformkor felé kitekintve is tanulságokkal szolgál, hiszen az 1830-as és '40-es évek gazdaságpolitikai gondolkodását is az iparfejlesztés kérdése fogja jelentős mértékben meghatározni.

Az állam szerepvállalása kapcsán felhívja a figyelmet a közkiadások túlzott mértékének veszélyére és az így képződő államadósság gazdaságromboló hatására. Így a korabeli Európa államai számára elsőrendű fontosságúnak tekinti az állami pénzügyek konszolidációját,

⁶⁷ BERZEVICZY: *i. m.*, 49–51.

⁶⁸ *Uo.*, 58–61.

⁶⁹ MÁTYÁS Antal: Berzeviczy Gergely közigazgatási nézetei, *Közgazdasági Szemle*, 1955/9, 1050.

amelynek négy fontos elemét nevesíti: a közkiadások csökkentését, a közjövödelmek szakosított kezelését, az állandó hadseregek létszámának kölcsönös csökkentését valamennyi európai államban, az egyházi vagyon részleges államosítását.⁷⁰ Államelméleti felfogásában fontos elemnek tekinti a végrehajtó hatalom centralizációját, a hivatalnokok királytól való függését, illetve az örökletes királyság államéletet stabilizáló szerepét. A kormányzati jellegű kormányzati módot erős fenntartásokkal kezeli, felhívja a figyelmet a számos tagból álló testületekkel történő kormányzás nehézségére, alacsony hatékonyságra, a felelősségi körök elmosódására. Ugyanakkor a törvényhozó hatalom tekintetében az egész nemzet választott képviselőiből álló testületet tart kívánatosnak, amelyben a kormányzati feladatokat ellátó nemesség, az értelmiség, a katonai osztály, az ipari és kereskedelmi népesség, valamint a mezőgazdasági réteg is képviselteti magát, és fontosnak tekinti a nemesség társadalmi szerepét, azt azonban az erény, a képesség és a tevékenység kitűnőségéhez köti.⁷¹ Berzeviczy államelméleti felfogása fentiek tükrében még tükrözi a kamerális felfogását az állami pénzügyek és a végrehajtó hatalom centralizált kezelését illetően, ugyanakkor az egyes társadalmi csoportok, rendek törvényhozó testületeken keresztül megvalósuló szerepét is hangsúlyozza.

4. ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunk első része a 18. század végétől a reformkorig vizsgálta meg, hogy a hazai közgazdasági gondolkodásban hogyan tükröződtek a külföldi hatások, mindenekelőtt a kameralista diskurzus megjelenését bemutató, illetve a fizokratizmus és klasszikus közgazdasági gondolkodás hatásaira is rámutató. Mindemellett arra is kitértünk, hogy a speciális magyar társadalmi rendszer és gazdasági kihívások miként vezettek sajátos konzervatív közgazdasági gondolatok megjelenéséhez a korszak irodalmában. Ezen közgazdasági kihívások és a magyar rendi társadalom jelentette keret tudatos gazdaságpolitikát, iparfejlesztésre koncentrálnak állami beavatkozást sürgető gondolatokhoz vezettek a 18. század végétől alkotó magyar szerzőknél, amelyben egyszerre jelent meg a kamerális felülről vezérelt szemlélete és a kereskedelmi forgalom élénkítéséhez kapcsolódó vállalkozói szabadság gondolata. Ilyen gondolatok megjelentek Szapáry János és Almásy Pál munkásságában is, de különös rendszerezettséggel Skerlecz Miklós, majd később Berzeviczy Gergely műveiben. Tanulmányunk második részében a most bemutatott időszakot követő évtizedek hazai közgazdasági gondolkodására fogunk koncentrálni, bemutató, hogy a továbbra is fennálló gazdasági kihívások és társadalmi keretek milyen válaszokat szültek a korabeli szerzőknél.

⁷⁰ BERZEVICZY: *i. m.*, 81–84.

⁷¹ Uo., 114–117.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságtudományi olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002.
2. BEKKER Zsuzsa: „Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés?” 17. és 18. századi magyar nyelvű gazdasági irodalom, Aula Kiadó, Budapest, 2008.
3. BEKKER Zsuzsa: Gróf Almásy Pál. In: szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságtudományi olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 119–121.
4. BEKKER Zsuzsa: Gróf Szapáry János. In: szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságtudományi olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 136–137.
5. BERÉNYI Pál: *Skerlecz Miklós báró művei*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1914.
6. BERZEVICZY Gergely: *A közgazdaságról*. (A bevezetőt írta és a magyar nyelvű fordítást korszerűsítette Horváth László), Aula Kiadó, Budapest, 2006.
7. Szerk. BODAI Zsuzsa: *A pénz filozófiája. Válogatás 2.*, Aula Kiadó, Budapest, 1999.
8. CAMERON, Rondo: *A világ gazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*, Maecenas Könyvkiadó – Talentum Kft., Budapest, 1998.
9. GAÁL Jenő: *A falu gondozása. Tessedik Sámuel élete, alkotásai és művei*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1918.
10. GAÁL Jenő: *Berzeviczy Gergely élete és művei*, Politzer Zsigmond és fia, Budapest, 1902.
11. GYŐRI L. János: Milyen kihívást jelent ma számunkra a protestáns műveltség, *Confessio*, 2006/1, 6–22.
12. HORVÁTH László: A közgazdasági irodalom kezdetei. In: szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságtudományi olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 41–52.
13. HORVÁTH László: Báró Skerlecz Miklós. In: szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságtudományi olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 133–135.
14. HORVÁTH László: Berzeviczy Gergely. In: szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságtudományi olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 124–127.
15. HORVÁTH László: Tessedik Sámuel. In: szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságtudományi olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 137–139.
16. KAUTZ Gyula: *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*, Heckenast, Pest, 1868.
17. KAUTZ Gyula: *A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése*, Aula Kiadó, Budapest, 2004 [1860].
18. LUTHER Márton: *A római pápaságról. Egyházreformáló iratok*, Aeternitas, Budapest, 2004 [1520].
19. MADARÁSZ Aladár: Kameralizmus. In: szerk. BEKKER Zsuzsa: *Gazdaságtudományi olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*, Aula Kiadó, Budapest, 2002, 755–761.
20. MÁTYÁS Antal: Berzeviczy Gergely közgazdasági nézetei. *Közgazdasági Szemle*, 1955/9, 1045–1058.
21. MÁTYÁS Antal: Egy magyar közgazdász a XVIII. századból (Skerlecz Miklós közgazdasági nézetei), *Közgazdasági Szemle*, 1955/2, 162–173.
22. RÁDÓCZY Gyula: *Mária Terézia Magyar pénzverése*, Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest, 1982.
23. TESSEDIK Sámuel: A parasztember Magyarországon micsoda és mi lehetne; egy jó rendbe szedett falunak rajzolatjával egyetemben. In: szerk. ZSIGMOND Gábor: *Tessedik Sámuel és Berzeviczy Gergely. A parasztlak állapotáról Magyarországon*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1979, 109–263.

Dr. Kovács György (nkgy@eco.u-szeged.hu) egyetemi tanulmányait a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen végezte, okleveles közgazda diplomát 1994-ben szerzett. Doktori tanulmányokat folytatott 1999–2002 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem közreműködésével szervezett gazdaságtörténeti doktori képzésben. 2010-ben szerzett PhD-fokozatot a Szegedi Tudományegyetem Közgazdaságtani Doktori Iskolájában. 1994–1998 között a Kőrösi Csoma Sándor Főiskola munkatársa volt, 1998-tól a József Attila Tudományegyetemen végezte oktatói tevékenységét, jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar egyetemi docenseként, a Pénzügytani Szakcsoport vezetőjeként dolgozik, illetve ellátja a kar oktatási dékánhelyettesi feladatait. Kutatási területe kiterjed a magyar közgazdasági eszmetörténetre, a pénz- és pénzügyi elmélettörténetre és a pénzügypolitikára. Tagja a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Bizottsága Pénzügytani Albizottságának, a Pénz- és Tőkepiaci Igazságügyi Szakértői Testületnek, a Tiszántúli Református Egyházkerület Tanácsának, a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriumának, ellátja a Szegedi Társadalomtudományi Szakkollégium védnöki, illetve a Csongrádi Református Egyházmegye világi főjegyzői feladatait.

